

УДК 336.71:330.131.7

В.В.Рисін,

кандидат економічних наук, доцент, Львівський інститут банківської справи УБС НБУ

СИСТЕМНИЙ РИЗИК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА: СУТНІСТЬ, ФОРМИ ТА ЧИННИКИ

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення економічної сутності системного ризику, запропоновано авторське трактування системного ризику у діяльності фінансових посередників. Визначено особливості прояву системного ризику у банківському секторі, розроблено класифікацію чинників, що впливають на кожен із його різновидів.

Ключові слова: системний ризик, фінансові посередники, банки, банківський сектор, фінансова криза.

The theoretical approaches to systemic risk's definition are described; the author's determination of systemic risk in financial sector is made. Forms of systemic risk visualization in the banking sector are determined, classification of factors, which have influence on each kind of systemic risk, is worked out.

Keywords: systemic risk, financial intermediaries, banks, banking sector, financial crisis.

Вступ. Фінансова та економічна криза, що охопила світову економіку у 2007 році, наочно продемонструвала актуальність дослідження системного ризику банківської діяльності і його вирішальний вплив на фінансову стабільність. З метою удосконалення системи нагляду за фінансовим сектором країни Євросоюзу у жовтні 2009 року навіть схвалили рішення про створення Європейської ради з системних ризиків (European systemic risk board, ESRB), за допомогою якої Євросоюз сподівається захиститися від нових криз на фінансових ринках. До завдань нового органу, який працюватиме при Європейському центральному банку, входить своєчасне попередження всієї фінансової системи Європи про негаразди, що насуваються на неї. Рада буде уповноважена давати рекомендації окремим державам, групам країн і відповідним наглядовим установам.

Необхідність підвищення ефективності фінансового регулювання вимагає глибокого розуміння сутності системного ризику. З огляду на високу мобільність фінансової діяльності в сучасних умовах, оцінка системного ризику повинна охоплювати всі його компоненти, враховувати екзогенні та ендегенні його чинники. Окрім того, необхідно взяти до уваги фінансові інновації та структурні зміни у фінансових системах, та взаємозв'язки останніх із реальним сектором економіки.

Більшість закордонних дослідників визначають сутність системного ризику як ймовірність того, що негативний вплив фінансової нестабільності може послабити банківський сектор і тим самим спричинити призупинення економічного зростання та погіршення добробуту суспільства. Слід зазначити, що окремі елементи системного ризику досліджені у зарубіжній економічній літературі в працях О. де Бандта (O. de Bandt), П.Хартмана (P.Hartmann), А.Бергера (A.Berger), П.Моліне (P.Molunex), Дж.Вілсона (J.Wilson), Ж.К.Тріше (J.-C.Trichet). Проте комплексні дослідження системного ризику розпочалися у період 2008-2009 рр. і на сьогодні тривають. У працях українських науковців поняття системного ризику наразі застосовувалося здебільшого до банківських операцій з цінними паперами. Так, Л.Примостка зазначає, що портфельний ризик складається з двох частин – несистемного та системного. Перший зумовлений тільки дисперсіями доходностей окремих цінних паперів. Системний ризик, який є частиною загального ризику системи, залежить від стану економіки в цілому і зумовлюється макроекономічними чинниками, такими як динаміка інвестицій, обсяги зовнішньої торгівлі, зміни податкової політики, стан платіжного балансу, а тому наявний у діяльності всіх суб'єктів господарського процесу. Системний ризик не можна знизити диверсифікацією, тому його називають недиверсифікованим, або ринковим [1]. В українських нормативних документах визначення системного ризику подається лише у Положенні про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, затвердженому Постановою Правління НБУ №348 від 25.09.2007, і звучить так: «Системний ризик - ризик того, що неспроможність одного з учасників платіжної системи виконати свої зобов'язання або що порушення функціонування самої системи призведе до нездатності інших учасників платіжної системи або фінансових інститутів інших складових фінансової системи виконати свої зобов'язання належним чином». Схоже розуміння сутності системного ризику зустрічаємо у нечисленних працях українських дослідників з цієї тематики. Зокрема, А.Ковалюк визначає системний ризик як ситуацію, за якої неплатоспроможність однієї або більше фінансових установ, що перебувають у скрутному становищі, може призвести до краху інших фінансово стійких установ, компаній [2].

Постановка задачі. За останнє десятиліття світова наука досягла значного прогресу у дослідженні системних ризиків. Проте невирішеними залишається низка питань: підходи до класифікації системного ризику, джерела появи дисбалансів фінансового сектора, системне значення окремих банків та небанківських фінансових посередників, переваги та недоліки біржової та позабіржової торгівлі цінними паперами тощо. Таким чином, слід констатувати недостатню дослідженість проблеми системного ризику банківської сфери у світовій та особливо українській економічній науці.

З огляду на це, спробуємо на основі існуючих теоретичних підходів до сутності системного ризику дати власне його визначення, адаптоване до діяльності фінансової системи, охарактеризувати його складові та визначити чинники, що впливають на кожен із них.

Результати. Як уже зазначалося, на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення системного ризику. Найбільш поширені підходи описують його як ймовірність виникнення масштабних системних подій негативного характеру, що мають вплив на діяльність системно важливих посередників і ринків

(включаючи відповідну інфраструктуру) [3]. Каталізаторами таких подій можуть бути екзогенні шоки (системні чи локальні), що походять з-поза меж фінансової системи. Поряд з тим, спричинити системний ризик можуть і ендогенні шоки, що з'явилися у самій фінансовій системі. Системні події вважаються масштабними у тому випадку, коли можуть призвести до банкрутства фінансових посередників чи порушити стабільність фінансових ринків. Окрім дослідники виділяють «горизонтальний» системний ризик, який може з'явитися внаслідок діяльності самої фінансової системи, та «вертикальний» ризик, який виникає внаслідок двосторонніх взаємозв'язків між фінансовою системою та економікою. Загалом, складність системного ризику та системних подій буде залежати від ступеня їх впливу на споживання, інвестиції та економічне зростання.

Ще одним аспектом, на який слід звернути увагу при визначенні суті системного ризику, є високий ступінь взаємозалежності між фінансовими посередниками. В сучасних умовах складно уявити собі ситуацію, що криза охоплює банківський сектор, а сектор небанківських посередників працює стабільно. З огляду на це, неможливо вести мову лише про системний ризик банків, страхових компаній чи будь-яких інших категорій посередників. На нашу думку, сучасна структура та принципи функціонування сектора фінансових посередників дають підстави виділяти єдиний системний ризик для усієї фінансової системи (при трактуванні її як сукупності фінансових посередників, що діють в масштабах однієї країни. Такий підхід, зрештою, загальноприйнятий у світовій економічній науці).

Урахування викладених вище підходів дозволяє запропонувати власне тлумачення системного ризику діяльності фінансових посередників.

Системний ризик – це ймовірність настання системних подій несприятливого характеру, викликаних екзогенними чи ендогенними шоками, які спричиняють нестабільність фінансового ринку та можуть призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових посередників.

Зважаючи на те, що об'єктом нашого дослідження є банківський сектор, у подальшому зосередимося на особливостях прояву системного ризику саме у діяльності банків.

Суттєві відмінності між локальними та системними чинниками, екзогенними та ендогенними каталізаторами, послідовним або одночасним їх впливом показово демонструють комплексний характер системного ризику. Відповідно єдиним шляхом його зниження є одночасне урахування трьох основних форм системного ризику, існування яких визнають більшість дослідників цієї проблеми:

1. Ризику поширення.
2. Ризику макроекономічних шоків.
3. Ризику дисбалансів [4].

Наведені форми системного ризику не є взаємовиключними і можуть матеріалізуватися як самостійно, так і у поєднанні одна з одною. Ризик поширення часто відносять до локальних проблем, які можуть набути системного характеру у перехресному вимірі – банкрутство одного банку може спричинити банкрутство іншого, навіть якщо другий банк початково здавався платоспроможним.

Друга форма системного ризику пов'язана із системними екзогенними шоками, які одночасно негативно впливають як на сектор фінансових посередників, так і на ринки. І ті, і інші є чутливими до економічних спадів, тому загальне погіршення економічного стану також може спричинити системний ризик фінансового сектора.

Третій вид системного ризику пов'язаний із ендогенним чинником - широким нарощуванням дисбалансів у фінансовій системі впродовж певного періоду часу, як, скажімо, у випадку буму кредитування, що мав місце в Україні у 2005-2007 рр. Наслідки такого явища мають негативний вплив на багатьох посередників і ринки на теперішній момент часу. Останні дві форми системного ризику мають особливе значення для проциклічності (*англ. procyclicality*) фінансової системи, хоча і ризик поширення також може відігравати свою роль у цьому процесі.

Окрім трьох вище перелічених форм системного ризику, існує низка інших недосконалостей ринку – асиметрична інформація, зовнішні чинники, соціально орієнтована політика, неповні ринки тощо. Вони зумовлюють більшу вразливість фінансової системи у порівнянні з іншими секторами економіки з огляду на інформаційну інтенсивність і строкову природу фінансових угод, структуру балансів фінансових посередників (високий рівень залучених коштів та невідповідність строків), високий рівень взаємозалежності в оптовій фінансовій діяльності [5]. Поєднання зазначених вище недоліків ринку з трьома формами системного ризику створює потужні механізми зворотного зв'язку між реальним та фінансовим секторами.

Стосовно сутності та особливостей прояву ризику поширення кризових явищ у фінансовій системі протягом останніх років опубліковано велику кількість наукових праць. Значна їх частина розглядає ризик поширення у банківському секторі, у платіжних системах чи на основних фінансових ринках.

Загальновідомо, що банки, які не охоплені системами страхування депозитів, можуть зіштовхуватися із різким відпливом коштів фізичних осіб. Такі явища можуть поширюватися у випадку недостатнього інформування вкладників про стан справ у банку або оцінки такого стану на основі загальносистемних тенденцій. Запровадження ефективних систем страхування депозитів дозволило в більшості промислово розвинених країн мінімізувати ризик поширення паніки серед вкладників, яка власне і не стала одним із факторів сучасної фінансової кризи. В Україні, незважаючи на функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, мав місце масовий відплив їх коштів з банків, що стало чи не основною причиною погіршення фінансового стану банківської системи.

Натомість, у світових масштабах, відправною точкою для системного ризику стали міжбанківські ринки. Слід зазначити, що у науковій літературі вже з середини 1990-х років йшла мова про підвищену небезпеку цих ринків у періоди нестабільності [6]. Перший канал для поширення ризику виникає через залежність банків на таких ринках. Якщо має місце погіршення ринкових умов на ринку позичкових капіталів, банки будуть віддавати перевагу кредитуванню один одного, аніж підтриманню вищого рівня ліквідності. Якщо ж погіршення ситуації торкнеться і міжбанківського ринку, то наявної суми ліквідних активів може не вистачити для реалізації усіх міжбанківських угод, і тоді може розпочатися низка банківських банкрутств. Іншими словами, ціною за розподіл ризиків поміж банками є ризик поширення кризових явищ. У дослідженнях Х. Фрейхаса, Л.Паріджі та Дж.С.Роше (*X. Freixas, L. Parigi and J.C. Rochet*) доведено, що більш комплексні та диверсифіковані структури міжбанківського кредитування (коли багато банків позичають гроші один одному) повинні бути більш стабільними, ніж неповні структури, у яких банки здійснюють кредитування за ланцюговим принципом, або один чи кілька банків є джерелом ресурсів для низки інших (принцип фінансового центру).

Слід згадати також «теорію мережі», згідно з якою банки «вузлами», а міжбанківські кредити – «дугами», за допомогою яких банки при потребі можуть підтримувати ліквідність один одного, щоб не допустити краху всієї мережі [7]. Зважаючи на наявність морального ризику та ендогенність міжбанківських зв'язків, ризик поширення на міжбанківському ринку мав би бути рідкісним явищем, якщо банки не припинять взаємне кредитування. Проте всупереч результатам вище охарактеризованих досліджень, сучасна фінансова криза показала, що ризик поширення більший на тих ринках, де більш комплексна структура міжбанківського кредитування.

Ще однією причиною поширення кризових явищ на міжбанківських ринках є інформаційні проблеми, зокрема асиметрична інформація, яка створює

підгрунтя для несприятливого вибору. Суть проблеми несприятливого вибору полягає в тому, що банки неспроможні розрізнити погані і хороші активи чи контрагентів, що може призупинити кредитний процес та сприяти нагромадженню ліквідності у банківській системі. Відповідно цю проблему частково можна вважати однією із причин нагромадження ресурсів на міжбанківських ринках та поширення кризи.

Ризик поширення характерний також для крупних платіжних систем. В економічній літературі часто робиться наголос на компроміс між ризиком та ефективністю таких систем, при цьому порівнюються форми організації процесу розрахунків. Для системи, у якій кожен платіж проводиться незалежно у реальному часі, ризик поширення не буде характерним, але вона буде доволі дорогою для банків, які змушені будуть тримати у своєму розпорядженні значні запаси ліквідних коштів. Окрім того, здійснення розрахунків у такій системі може бути ускладненим та доволі тривалим у часі – якщо банк сумнівається у надійності свого контрагента, він може не проводити платіж. Таким чином система розрахунків може зайти в глухий кут. Протилежний варіант платіжної системи (система взаємопозаощадження вимог) пов'язаний із значно вищим рівнем системного ризику, оскільки взаємозалік платежів та нерегулярні розрахунки несуть у собі певні загрози.

Більшість існуючих на сьогодні у світі платіжних систем є гібридними та намагаються балансувати ефективність і ризик. Наприклад, у режимі реального часу здійснюються розрахунки із належним рівнем забезпечення та надійними контрагентами, встановлюються мінімальні вимоги до забезпечення платежів, збільшується частота взаємозаліків вимог. Проте слід констатувати, що в умовах сучасної кризи проблеми платіжних систем суттєвої ролі не відіграли. Головним її чинником стала діяльність ринків позабіржових деривативів.

Вплив ендогенних чинників та проблем із ліквідністю може посилюватися внаслідок «розпродажів» активів у стресових ситуаціях. Мова йде про випадки, коли низка фінансових посередників володіють схожими портфелями активів. За умови погіршення фінансового стану деяких посередників вони спробують продати такі активи, чим спричинять зниження ціни на них. У такій ситуації інші учасники ринку також почнуть продавати свої активи, що розкрутить спіраль зниження цін на активи та ускладнить як можливості торгівлі на ринку, так і доступ до ресурсів для фінансових установ та торгівців цінними паперами. Скорочення ліквідності ринку, у свою чергу, призведе до подальшого зниження цін на активи та більш дорогих кредитів. Таке замкнуте коло і відіграло вирішальну роль у розвитку нинішньої економічної кризи.

Розглядаючи ризик макроекономічних шоків, слід зазначити, що багато фінансових криз у світовій історії були пов'язані з економічними спадами. Банки вразливі до таких спадів, оскільки зростає кредитний ризик, а зобов'язання за депозитами необхідно виконувати. До інших шоків макроекономічного характеру можна віднести значну кількість банкрутств чи різке зниження ліквідності фінансових ринків.

Ризик макроекономічних шоків та ризик поширення можуть взаємодіяти, оскільки погіршення фінансового стану окремих банків внаслідок макроекономічних проблем може призвести до поширення цього явища на інші фінансові установи.

Історичний досвід функціонування фінансового сектора показує, що системні фінансові кризи можуть також бути спричинені дисбалансами у структурі ресурсної бази фінансових посередників. Поведінка суб'єктів фінансового ринку має циклічний характер – за стабільних умов споживання та інвестиції (фінансові чи реальні) зростають і створюють доходи, за рахунок яких фінансується подальше зростання споживання та інвестицій. При цьому часто не звертається увага на зростання ризиків. В результаті навіть незначні несприятливі події можуть призвести до матеріалізації останніх та призупинення кредитного буму, що негативно позначається на діяльності сектора фінансових посередників та фінансового ринку загалом. Аналіз літературних джерел дає підстави виділити принаймні чотири причини появи дисбалансів у фінансовому секторі, які роблять його системно вразливим:

1. «Стадна» поведінка (herd behavior) на фінансових ринках, що стимулює посередників вкладати гроші у схожі активи. Якщо прибутковість певних фінансових інструментів не визначена, то висновки про їх привабливість інвестори можуть робити на основі рішень інших суб'єктів ринку. У даному випадку важливу роль може відігравати оцінка вартості фінансових активів окремими інвестиційними чи банківськими аналітиками, що мають значний авторитет на ринку.
2. Низькі процентні ставки банків можуть підвищувати рівень ризику. Значна кількість дослідників вважає цей фактор одним із визначальних у розвитку теперішньої кризи. Зниження ставок не сприяє більш ретельному вивченню банками позичальників, а крім того, збільшує вартість активів, що використовуються в якості забезпечення (зокрема, ціни на нерухомість).
3. Зростання вартості забезпечення збільшує кредитний потенціал економіки. Коли окремі галузі економіки мають позитивну динаміку розвитку, вони інвестують більше грошей у свою матеріальну базу, збільшуючи вартість належної їм нерухомості, обладнання тощо. Це дозволяє їм у подальшому отримувати більше кредитів під заставу такого майна. В свою чергу, інші галузі також можуть скористатися із зростання вартості забезпечення та розширити обсяги залучення кредитів банків. Межі зростання кредитного процесу у даному випадку залежать від політики банківських установ, а саме встановлення більш жорстких чи ліберальніших умов кредитування з огляду на очікування інвесторів та моральний ризик.
4. Забезпечення фінансової безпеки банківського сектора та захисту інтересів вкладників є джерелом морального ризику, та відповідно, і ризику дисбалансів. Наприклад, системи страхування депозитів знижують стимули вкладників до моніторингу ризиків банків. Більше того, чим більш ризиковану політику проводить банк, тим більші відрахування до системи він здійснює. Тобто, система певним чином зацікавлена у ризикованій діяльності банків, оскільки це сприяє зростанню її ресурсів^[1]. Дисбаланси можуть також виникнути при рекапіталізації банків державою чи виконанні центральним банком функції кредитора останньої інстанції.

Характеристика основних форм системного ризику банківського сектора дозволяє запропонувати авторську класифікацію основних чинників їх розвитку, представлену на рис. 1.

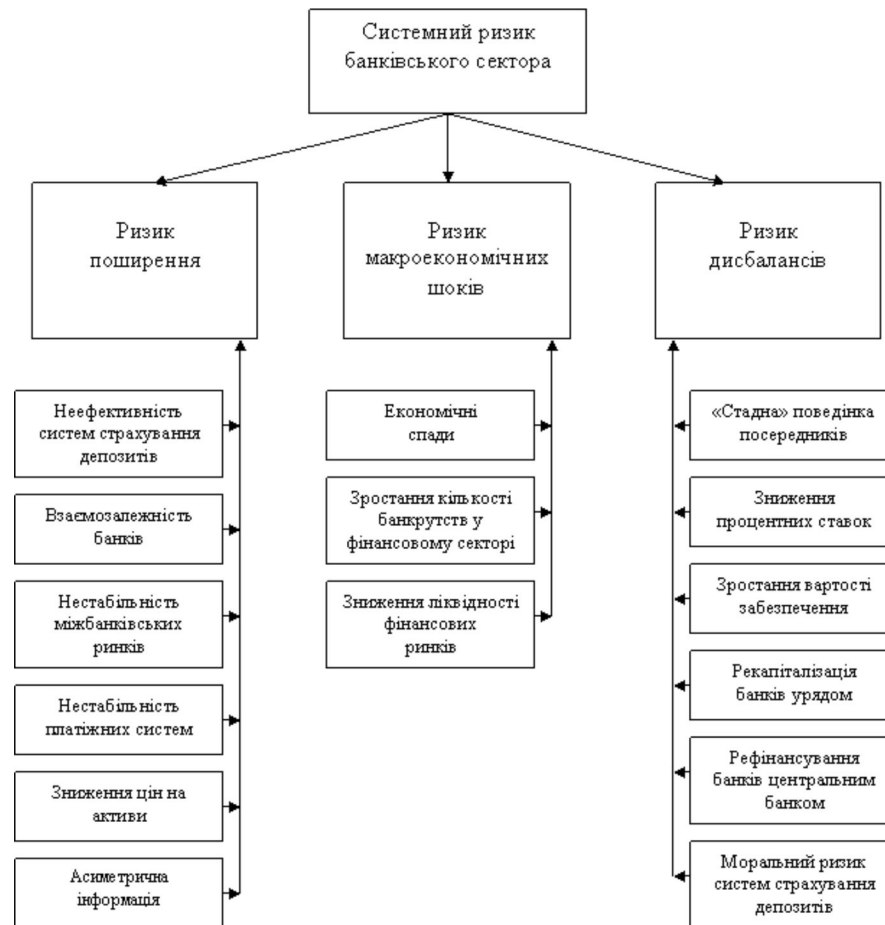

Рис. 1. Форми та чинники системного ризику банківського сектора

Власна розробка автора.

Висновки. У сучасній українській економічній науці проблеми прояву системного ризику у фінансовому, зокрема банківському, секторі почали досліджуватись лише впродовж останніх двох років під впливом кризових явищ, що охопили фінансову систему та загострили питання її стабільності та спроможності виконувати свої основні функції. У цій статті закладено лише теоретичні основи для подальшого ґрунтовного дослідження форм прояву системного ризику у банківській системі України, зокрема:

- запропоновано авторське трактування сутності системного ризику фінансового сектора як ймовірності настання системних подій несприятливого характеру, викликаних екзогенними чи ендегенними шоками, які спричиняють нестабільність фінансового ринку та можуть призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових посередників;
- виділено три форми системного ризику банківського сектора – ризик поширення, ризик макроекономічних шоків та ризик дисбалансів, та розроблено класифікацію чинників, що впливають на кожен з них.

Подальші дослідження окресленої проблематики будемо здійснювати у напрямі пошуку шляхів механізмів мінімізації системного ризику, зокрема його зовнішніх причин. По-перше, поява проблем одночасно у великій кількості банків була викликана їх загальною незахищеністю від негативного впливу зовнішнього середовища та тісними взаємозв'язками між посередниками. По-друге, на діяльність банківського сектора має вплив проциклічність, суть якої зводиться до того, що динаміка розвитку фінансової системи та реального сектора посилюють одна одну, збільшуючи амплітуду коливань фаз економічного циклу та порушуючи стабільність як у реальному, так і у фінансовому секторі. Відповідно система управління системним ризиком повинна містити інструменти для пом'якшення негативного впливу цих джерел нестабільності. Після визначення джерел ризику необхідно розробити інституційні механізми, які підвищують безпеку банківського сектора. Ці механізми повинні поєднати мінімальні обмеження із нормами, що враховують системний ризик, який приймає на себе банк у процесі своєї діяльності.

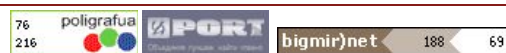
Список використаних джерел

- 1 Примостка Л. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник [Текст] / Л.О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2004. – 468с.
- 2 Ковалюк А.О. Фінансове регулювання банківництва в Україні: термінологія і систематизація [Текст] / А.О.Ковалюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. - Вип. 18.4. – С. 258-265.
- 3 Systemic Risk (Clare Distinguished Lecture in Economics and Public Policy by Jean-Claude Trichet, President of the ECB). - Clare College, University of Cambridge, 10 December 2009 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ecb.int/press/key/date/2009/html/sp091210_1.en.html
- 4 Financial stability review. December 2009 [Електронний ресурс] // European Central Bank, 2009 – 223р. – Режим доступу: www.ecb.int/pub/fsr
- 5 Molyneux P. The Financial Crisis in Europe: Evolution, Policy Responses and lessons for the future [Текст] / P. Molyneux, J.Goddard and J. Wilson // Journal of Financial Regulation and Compliance. - 2009. - №17/4. – pp.362-380.
- 6 Rochet J.C. Interbank lending and systemic risk [Текст] / J.C.Rochet, J. Tirole // Journal of Money, Credit and Banking, 1996.
- 7 Freixas X. Systemic risk, interbank relations and liquidity provision by the central bank [Текст] / X. Freixas, L. Parigi and J.C. Rochet // Journal of Money, Credit and Banking,

2000.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2010 р.

[\[1\]](#) Зазначене актуальне для тих систем страхування депозитів, що використовують зважені на ризик підходи до визначення розміру страхових внесків банків.

ТОВ "ДКС Центр"